

مروری بر فعالیت‌های سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی در توسعه فرهنگ دفاع مقدس

آذر خبیری

کتابدار کتابخانه سیار و تلفنی

چکیده

کتابخانه یکی از ابزارهای اصلی توسعه فرهنگ در جامعه است. کتابخانه‌ها، مخصوصاً کتابخانه‌های آستان قدس رضوی به دلیل انتساب به امام رضا (ع)، می‌توانند نقش ارزنده‌ای در گسترش و تقویت فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس ایفا نمایند. در این مقاله فعالیت سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز آستان قدس رضوی در حوزه دفاع مقدس، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته و در پایان با توجه به مطالعه و تحلیل اطلاعات موجود و بررسی عملکرد این کتابخانه در ترویج فرهنگ دفاع مقدس، موضوعات پیشنهادی و راهکارهای عملی در این زمینه ارائه گردیده است. این مقاله کمک مؤثری به درک جایگاه کتابخانه‌ها به خصوص کتابخانه آستان قدس رضوی در توسعه فرهنگ دفاع مقدس و در نتیجه توجه به جایگاه آن در بافت جامعه می‌کند. بررسی ضرورت توجه به موضوع دفاع مقدس در کتابخانه‌های عمومی و کارکردها و اقداماتی که کتابخانه‌های عمومی می‌توانند در این زمینه داشته باشند از دیگر مسائلی است که در این مقاله به آن پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ دفاع مقدس، کتابخانه‌های عمومی، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

نشریه الکترونیکی شمس، دوره ۱۲، شماره ۴۸-۴۹، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، صص. ۱۸-۳۰.

مقدمه

پس از هر نبرد و دفاعی در هر یک از کشورهای درگیر به منظور حفظ دستاوردهای آن، سعی می‌شود مراکز فرهنگی جهت تقویت و توسعه فرهنگ و آثار ادبی تولید شده در آن زمینه، ایجاد شود و یا سازمان‌ها و مراکز فرهنگی برنامه‌های ویژه‌ای در این زمینه در دستور کار خود قرار دهند. در کشور ما ایران نیز پس از دوره دفاع مقدس، مراکز و نهادهای فرهنگی به وجود آمدند اما در بسیاری از موارد، چندان که مورد انتظار بوده کار نکرده‌اند.

کتابخانه‌ها، به عنوان یکی از مهمترین نهادهای خدمات فرهنگی شهر نقش مهمی در افزایش سطح سواد و فرهنگ جوامع بر عهده دارند و با توجه به لزوم ترویج فرهنگ دفاع مقدس در جامعه، کتابخانه در این زمینه می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد. سازمان کتابخانه‌ها، نیز از این قاعده مستثنا نیست و نگاهی به فعالیت‌های آن در طی چند دهه گذشته، این ادعا را نشان می‌کند. بر این اساس، موضوع این پژوهش، آشنایی با سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی^۱، به عنوان یکی از این مراکز و بیان کارکردهای آن در زمینه توسعه فرهنگ دفاع مقدس است تا نمونه‌ای برای دیگر سازمان‌ها و نهادهای مشابه آن باشد.

بیان مسئله

دوران هشت ساله دفاع مقدس ترکیبی از منطق، حماسه آفرینی، عاطفه و مهربانی، میل به فداکاری و ایستادگی بوده است، این ویژگی‌های ارزشمند رفتاری موجب شکل‌گیری فرهنگ دفاع مقدس شد و همین ویژگی‌ها رمز پیروزی ملت ایران بود و با توجه به این که ما هم اکنون در شرایطی به سر می‌بریم که به شدت در معرض تهاجم فرهنگی و تحریم‌های اقتصادی قرار داریم این فرهنگ غنی می‌تواند پشتوانه فرهنگی قوی و مؤثری در شکل‌گیری هویت فرهنگی جامعه باشد و تلاش در جهت گسترش آن ضروری است.

در توسعه فرهنگی، ارکان فرهنگی نقشی مؤثر دارند. کتاب و آنچه به کتاب مربوط می‌شود از جمله کتابخانه‌ها و به ویژه کتابخانه‌های عمومی، نقش سازنده‌ای در زمینه تقویت و گسترش فرهنگ دارند و با توجه به اهمیت پرداختن به فرهنگ دفاع مقدس و این که سازمان‌ها و مراکز متعددی در حوزه دفاع مقدس فعالیت داشته‌اند این سؤال پیش می‌آید که سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی به عنوان یکی از قطب‌های بزرگ فرهنگی کشور در زمینه رشد فرهنگ و شناسایی دوران دفاع مقدس به نسل جوان کشور چه گام‌هایی برداشته است؟ آشنایی با سازمان کتابخانه‌ها و فعالیت‌هایی که این سازمان در زمینه گسترش و شناسایی فرهنگ دفاع مقدس و تلاش در جهت نهادینه کردن آموزه‌ها و دستاوردهای والای آن داشته است، مقوله‌هایی هستند که این نوشته درصدد تعریف و توضیح آن‌هاست.

۱. در این پژوهش به‌جای استفاده از سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی از اصطلاح سازمان کتابخانه‌ها استفاده خواهد شد.

پیشینه پژوهش

موضوع این مقاله بر دو رکن استوار است: فرهنگ دفاع مقدس و نقش کتابخانه‌ها در توسعه فرهنگی. در باب فرهنگ دفاع مقدس تاکنون تحقیقات نسبتاً زیادی انتشار یافته است. مهمترین مقاله‌های این حوزه که با موضوع این مقاله نزدیکی دارند، بدین شرح‌اند:

«بررسی تأثیر دستاوردهای فرهنگی دفاع مقدس بر استمرار انقلاب اسلامی» (جمالی، ۱۳۹۴)؛ «تحلیل نقش فرهنگ دفاع مقدس در مدیریت سبک زندگی و بررسی رابطه آن با نظم و امنیت» (عباسی و قربان لو، ۱۳۹۴)؛ «تأثیر برنامه‌های فرهنگی دفاع مقدس بر هویت فرهنگی دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهرستان شهرکرد» (بیات، رئیسی سرشنیزی و محبت خانی، ۱۳۹۵)؛ «ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها» (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۶).

در باب نقش کتابخانه‌ها در توسعه فرهنگی نیز مقالاتی انتشار یافته است. برخی از مهمترین آن‌ها عبارت است از: «نقش کتابخانه‌های عمومی در تحقق اهداف فرهنگی برنامه‌های توسعه‌ای ایران (۱۳۶۸-۱۳۸۳)» (مکتبی فرد، ۱۳۸۱)؛ «جایگاه و تأثیر کتابخانه‌های عمومی استان مرکزی در توسعه فرهنگی» (تاج‌آبادی، رحیمی و شعبانی، ۱۳۹۱)؛ «جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند» (نوکاریزی و نارمنجی، ۱۳۹۳).

چنان که پیداست هر یک از پیشینه‌ها از منظری خاص به موضوع نگاه کرده‌اند و در شکل‌دهی این تحقیق از حیث نظری کمک خوبی بوده‌اند اما تاکنون هیچ پژوهشی در باب فعالیت و نقش کتابخانه‌ها در زمینه توسعه فرهنگ دفاع مقدس که موضوع پژوهش حاضر است صورت نگرفته است.

ضرورت و اهمیت تحقیق

مقام معظم رهبری بارها در سخنان خود به اهمیت پرداختن به فرهنگ دفاع مقدس اشاره نموده‌اند و از هشت سال دفاع مقدس به‌عنوان گنجینه عظیم یاد نموده که تا مدت‌های طولانی، ملت ما می‌تواند از آن استفاده کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۶/۲۴). بهره‌برداری از فرهنگ دفاع مقدس که همان روحیه مقاومت و فداکاری است و حفظ و انتقال این فرهنگ غنی و ارزشمند به جوانان در دورانی که کشور با تهدید تهاجم فرهنگی غرب از یک طرف و انواع تحریم‌های اقتصادی مواجه شده است ضروری به نظر می‌رسد. از طرفی کتابخانه‌ها به‌عنوان مراکز فرهنگی نقش مؤثری در شکل‌گیری فرهنگ جوامع دارند. رسالت کتابخانه‌ها به‌خصوص کتابخانه‌های عمومی در انتقال فرهنگ غنی دفاع مقدس به نسل کنونی و نسل‌های آینده در کنار سایر رسانه‌های جمعی مانند رادیو و تلویزیون از اهمیت خاصی برخوردار است. ما باید بتوانیم ارزش‌ها، فداکاری‌ها و رشادت‌های هشت سال دفاع مقدس را دست به دست و بدون کم و کاستی به نسل‌های آینده منتقل کنیم. این مهم جز با همکاری کتابخانه‌ها امکان‌پذیر نیست.

در این تحقیق، به بررسی نقش کتابخانه‌ها به عنوان یکی از مراکز فرهنگی در توسعه فرهنگ دفاع مقدس در کشور، پرداخته می‌شود. از آنجایی که کتابخانه آستان قدس رضوی یکی از بزرگترین و فعال‌ترین کتابخانه‌های کشور است نتایج این تحقیق می‌تواند الگوی مناسبی برای سایر کتابخانه‌ها محسوب شود.

تعریف فرهنگ

تایلور، انسان‌شناس انگلیسی، تعریفی جامع از فرهنگ به شرح زیر ارائه داده است: «فرهنگ کلیت درهم تافته‌ای شامل دانش، دین، هنر، اخلاقیات، آداب و رسوم و هرگونه توانایی است که آدمی همچون عضوی از جامعه به دست می‌آورد» (آشوری، ۱۳۸۱، ص. ۴۷).

تعریف فرهنگ دفاع مقدس

دفاع مقدس علاوه بر حفظ و بقای کشور و نظام جمهوری اسلامی، به خلق فرهنگ دفاعی جدیدی در تاریخ ایران منجر شد که از آن به فرهنگ دفاع مقدس یاد می‌شود (شعبانی سارویی، ۱۳۹۳، ص. ۴۶). این فرهنگ ویژه که در بین رزمندگان در جبهه‌ها به وجود آمد، اصطلاحات گفتار و عملکردهای خاصی را در بین رزمندگان اسلام رایج کرد و این‌گونه فرهنگ دفاع مقدس شکل گرفت. این فرهنگ که مبتنی بر دوستی و محبت با یکدیگر بود، یکی از عوامل مهم موفقیت دوران جنگ به حساب می‌آید (مراد پیری و شربتی، ۱۳۹۱، ص. ۱۷۸).

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

سازمان کتابخانه‌ها، جزئی از نهاد تشکیلات اداری آستان قدس و یکی از مهمترین مراکز علمی و فرهنگی کشور است که به اقصاء مختلف جامعه خدمت‌رسانی می‌کند. این کتابخانه که به یمن وجود بارگاه ملکوتی امام رضا (ع) و بر پایه وقف شکل گرفته، از جمله کتابخانه‌های مهم ایران است که متجاوز از شش قرن سابقه تاریخی و فرهنگی دارد و یکی از کهن‌سال‌ترین و نفیس‌ترین کتابخانه‌های اسلامی است که در طول تاریخ پر از فراز و نشیب کشور ما و تحولات سیاسی و اجتماعی آن همچنان استوار باقی‌مانده است (شاکری، ۱۳۶۷، ص. ۲۵).

ویژگی‌های برجسته این مجموعه عظیم فرهنگی نظیر: تعلق مجموعه به آستان قدس رضوی، کثرت منابع و نفایس خطی، ساختمان و معماری خاص و عمر طولانی این سازمان را کانون جذب محققان و مکان مناسبی برای غنی‌سازی اوقات فراغت مجاوران و زائران حضرت رضا کرده است.

ساختار اداری سازمان کتابخانه‌ها

سازمان کتابخانه‌ها، متشکل از ۱۰ اداره است. ادارات زیرمجموعه سازمان را، اداره کتابخانه عمومی (شامل: مخزن کتاب‌های چاپی، تالار محققان، تالار لاتین، تالارهای مطالعه آقایان و بانوان، تالارهای امانت کتاب آقایان و بانوان، تالارهای مطالعه و امانت کتاب جوانان و نوجوانان پسر و دختر، تالار سمعی و بصری، کتابخانه دیجیتال، کتابخانه جامع الکترونیک و کتابخانه‌های تخصصی جغرافیا، علوم قرآن و حدیث، ادبیات، تاریخ، هنر و کتابخانه گوهرشاد است)، اداره مخطوطات، معاونت امور کتابخانه‌های وابسته، اداره خدمات کتابداری، اداره امور عمومی، معاونت امور موزه‌ها و مدیریت امور اسناد و مطبوعات (شامل: بخش اسناد، تاریخ شفاهی، مطبوعات و کتابخانه تاریخ است)، اداره روابط عمومی و امور بین‌الملل، اداره فن‌آوری اطلاعات و کارشناسان حوزه ریاست، تشکیل می‌دهند.

نقش کتابخانه‌ها در توسعه فرهنگ دفاع مقدس

برای پویایی فرهنگ یک کشور توجه جدی به کتابخانه‌ها لازم است، نبض فرهنگ کشور باید در کتابخانه‌ها بتپد (نوکاریزی و نارمنجی، ۱۳۹۳). در کتابخانه‌هاست که باید این نبض را در دست گرفت و اوضاع را بر اساس آن تشخیص داد. نقش کتابخانه‌ها و به ویژه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی، تمرکز بر ارتقای فرهنگی و هنری جوامع و توسعه آن‌ها از این نظر است. آن‌ها در شکل‌دهی به هویت فرهنگی و حمایت همه‌جانبه از آن نیز نقش دارند. همان‌طور که در آخرین رهنمودهای ایفلا برای کتابخانه‌های عمومی آمده است نقش مهم کتابخانه عمومی ایجاد تمرکز بر رشد فرهنگی و هنری در جامعه است. در بیانیه یونسکو نیز از کتابخانه‌های عمومی به عنوان بزرگراهی برای رشد فرهنگی افراد و گروه‌های اجتماعی نام برده شده و از رسالت‌های مهم کتابخانه‌های عمومی ارتقاء آگاهی افراد از میراث فرهنگی و نیز حمایت از گفتگوهای فرهنگی و تنوع فرهنگی ذکر شده است (بیرانوند، ۱۳۹۱، ص. ۱۳). همچنین با بررسی ظرفیت‌ها، رسالت‌ها و ویژگی‌های کتابخانه‌های عمومی نظیر عمومی بودن، عام‌المنفعه بودن، رایگان بودن خدمات، در دسترس بودن و ... می‌توان گفت: کتابخانه‌ها بهترین گزینه در خصوص توسعه فرهنگ هستند مخصوصاً کتابخانه‌های عمومی به عنوان ابزار فعالیت‌های فرهنگی هر منطقه، جایگاه ویژه‌ای در رشد فرهنگی افراد جامعه دارند (توانگر، ۱۳۷۲).

با توجه به مطالب ذکر شده و این حقیقت که فرهنگ ناب و ارزشمند دوران دفاع مقدس یکی از ذخایر بی‌نظیری است که به عنوان عوامل تأثیرگذار بر بالندگی و توسعه در جامعه باید مورد توجه قرار گیرد (ایزدی و دیگران، ۱۳۹۶). می‌توان از کتابخانه‌ها به عنوان یکی از مهمترین و کلیدی‌ترین ابزارها برای ترویج فرهنگ دفاع مقدس نام برد. کتابخانه‌ها می‌توانند منشاء پرورش ارزش‌های اخلاقی، ایثار و از خودگذشتگی، شجاعت و ایمان که از آموزه‌های فرهنگ دفاع مقدس است باشند. آشنایی نسل‌های بعد از دفاع مقدس با آثار فرهنگ دفاع مقدس در حوزه‌های هنری و ادبی اعم از کتاب، فیلم، عکس، اسناد و دیگر ذخایر ارزشمند این حوزه از وظایف اصلی کتابخانه‌هاست.

فعالیت‌های کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در زمینه گسترش فرهنگ دفاع مقدس

یکی از مناسب‌ترین و بهترین راه‌ها برای زنده نگه داشتن یاد دلیر مردان دوران حماسه هشت ساله و شناخت دستاوردهای این دوران، چاپ و نشر کتاب‌هایی با موضوع دفاع مقدس و در دسترس قرار دادن آن‌ها برای جامعه جوان کشور است. در این راستا و با هدف آشنا کردن نسل جوان با دوران دفاع مقدس و ترویج فرهنگ ایثار و مقاومت، سازمان کتابخانه‌های آستان قدس اقدام به گردآوری منابع اطلاعاتی متنوعی نظیر کتاب، مقاله، عکس و ... مطابق جدول ۱ نموده است که در مجموع نزدیک به ۱۳۲۹۴ منبع اطلاعاتی در حوزه دفاع مقدس در این کتابخانه موجود است. کتابخانه مرکزی آستان قدس شامل بخش‌ها و کتابخانه‌های تخصصی است که در ادامه به معرفی تعدادی از آن‌ها که در زمینه دفاع مقدس فعالیت دارند می‌پردازیم.

کتابخانه تخصصی ادبیات آستان قدس رضوی

کتابخانه تخصصی ادبیات بیش از ۴۹ هزار و ۵۰۰ نسخه شامل کتب چاپی فارسی و عربی و پایان‌نامه، همچنین منابع الکترونیکی و نشریه در حوزه‌های گوناگون دارد که از این میان نزدیک به ۳ هزار نسخه کتاب در حوزه ادبیات جنگ و دفاع مقدس در دسترس مراجعان قرار دارد. این مجموعه موضوعی در قالب خاطرات شهدا، جانبازان و آزادگان، وصیتنامه شهدا، داستان، شعر، نمایشنامه و مقاله با محوریت موضوعی هشت سال دفاع مقدس در این کتابخانه تخصصی گردآوری شده است. دانشجویان و همچنین پژوهشگران حوزه جنگ از جمله مهمترین مراجعان این مجموعه به شمار می‌روند.

کتابخانه دیجیتال آستان قدس رضوی

تغییرات سریع و شتابنده در عرصه فناوری‌های جدید ارتباطاتی و اطلاعاتی، امروزه پنجره‌های تازه‌ای را به روی فرهنگ‌ها و جوامع گشوده است. اکنون دیگر مخاطبان حوصله خواندن متن‌های طولانی و مکتوب را ندارند. بر این اساس حضور فرهنگ دفاع مقدس در شبکه اینترنتی به حفظ و نشر آن کمک خواهد کرد. هرچند در این زمینه اکنون وبلاگ‌ها و وبسایت‌هایی راه‌اندازی شده است، مانند سایت اینترنتی بنیاد حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس؛ اما به دلیل روزآمد نبودن و نداشتن محتوای غنی و جذاب معمولاً چندان مورد استقبال مخاطبان قرار نمی‌گیرد (مسعودی، ۱۳۹۳، صص. ۶۹-۹۴). از این رو وجود کتابخانه‌های دیجیتال می‌تواند کمک شایانی به دسترس‌پذیر بودن منابع اطلاعاتی نماید.

سازمان کتابخانه‌ها، در سال ۱۳۸۹ اقدام به راه‌اندازی کتابخانه دیجیتال کرد. این کتابخانه با بهره‌مندی از منابع دیجیتال متنوع از نسخه خطی، سنگی، چاپی گرفته تا عکس، سند، مقاله و پایان‌نامه، با تمرکز بیشتر بر موضوعات حوزه

آستان قدس رضوی، اهل بیت (ع)، اسلام و ایران، در تمام موضوعات دانش بشری، خدمات مجازی ارزشمندی به اهل مطالعه و تحقیق از راه دور ارائه می‌دهد و توانسته بسیاری از نیازهای علمی پژوهشی کاربران خود را برطرف کند. در حال حاضر بیش از سه هزار رکورد منبع اطلاعاتی در پایگاه موضوعی «دفاع مقدس» این کتابخانه شامل کتاب‌های چاپی فارسی و عربی، پایان‌نامه و کتاب‌های لاتین با موضوع دفاع مقدس و جنگ تحمیلی ایران و عراق موجود است و آخرین تحقیقات علمی و پایان‌نامه‌ها در باب دفاع مقدس را در خود جای داده و به کاربران سرویس‌دهی کند. منابع اطلاعاتی منتشر شده توسط این سازمان در کتابخانه دیجیتال آستان قدس رضوی در دسترس مستقیم پژوهشگران اقصی نقاط جهان قرار دارد و دیگر منابع موجود به دلیل حفظ حق مؤلف، از طریق سامانه خدمات تحویل مدرک این کتابخانه به اشخاص حقیقی ارائه می‌شود و سازمان‌ها نیز به صورت اشخاص حقوقی با استفاده از اشتراک IP، امکان دسترسی به اطلاعات موجود را دارند. این پایگاه اطلاعاتی چون به زبان نسل جدید تدوین می‌شود، ارتباط‌گیری با فرهنگ دفاع مقدس را برای این نسل آسان‌تر می‌سازد.

بخش سمعی بصری کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی

در سال ۱۳۷۴، بخش منابع الکترونیکی با عنوان «بخش سمعی بصری» در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی راه‌اندازی شد و در حال حاضر با بهره‌مندی از ۴۶ هزار حلقه منبع نرم‌افزاری و غیرچاپی در موضوعات متنوع، به تمامی گروه‌های سنی خدمات‌رسانی می‌کند. بخش سمعی بصری با توجه به تأثیر بصری رسانه و اهمیت دوران دفاع مقدس و با هدف به نمایش گذاشتن یاد و خاطره جنگ در قالب‌های هنری مانند عکس، نوحه، اشعار، خاطرات، تئاتر و سینما، بررسی اثرات مخرب جنگ، نقش رهبری و هدایت غیرقابل‌انکار امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس، توجه و تأکید به جوانان در رویارویی با جنگ نرم، اقدام به سازمان‌دهی و فراهم‌آوری بیش از یک هزار منبع در ۴۸۶ عنوان با موضوع دفاع مقدس کرده است. این بخش همچنین در جهت شناخت و معرفی هر چه بیشتر یاد و خاطره شهیدان، جانبازان، ایثارگران و فرماندهان هشت سال دفاع مقدس، مجموعه‌ای از آثار ارزنده سینمایی کشور را گردآوری کرده است.

نمودار ۱. انواع منابع اطلاعاتی موجود در سازمان در زمینه دفاع مقدس

جدول ۱. شاخص‌های آماری منابع اطلاعاتی سازمان در زمینه دفاع مقدس در سال ۱۳۹۷

مجموعه منابع	مدیریت امور اسناد و مطبوعات			منابع کتابخانه دیجیتال	مواد دیداری شنیداری	کتاب‌های چاپی
	عکس (قطعه)	نشریه (نسخه)	سند (برگ)			
۱۳۲۹۴	۹۵۰	۸۰	۱۷۰	۳۰۰۰	۴۸۶	۸۶۰۸

موزه‌ها

موزه آستان قدس رضوی با ۱۶ گنجینه و بیش از ۷ هزار شیء موزه‌ای، در جوار حرم مطهر امام رضا (ع) قرار دارد. در موزه هدایای رهبری، چندین اثر با موضوع دفاع مقدس به چشم می‌خورد که توجه بیشتر بازدیدکنندگان را به خود جلب کرده است؛ یکی «مجسمه سرباز اسلام» که توسط هنرمند معاصر محمد شاهرخی ساخته شده است و دیگری، تابلو نقاشی روی بوم تصویر رهبر فرزانه انقلاب در جمع رزمندگان است. از آثار ارزشمند دیگر، تابلوی نقاشی «رزمندگان اسلام»، اثر حسین صباغیان و تابلوی عکس «رزمندگان گردان شهادت در کردستان» که هدایی فرمانده قرارگاه حمزه سیدالشهدا در سال ۱۳۸۸ است را می‌توان نام برد.

برگزاری نمایشگاه از تمبرهای یادبود، پاکت‌های مَهر روز و نامه‌های رزمندگان اسلام در مناسبت‌های مختلف از دیگر فعالیت‌های اداره موزه‌های آستان قدس است.

فعالیت‌های اداره اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی در زمینه دفاع مقدس

در اداره اسناد و مطبوعات سازمان، نشریات ادواری و فهرست‌های موضوعی مطبوعات دفاع مقدس، مجموعه‌ای از اسناد مکتوب و عکس‌های تاریخی مرتبط با این دوران، منابع تاریخ شفاهی شامل گفتگو با آزادگان، جانبازان و ایشارگران و همچنین کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها با محوریت موضوعی دفاع مقدس، در بخش‌های مختلف اداره اسناد و مطبوعات، در دسترس محققان این حوزه قرار دارد که در زیر به توضیح هر کدام از این بخش‌ها می‌پردازیم:

۱. بخش اسناد آستان قدس رضوی: مرکز اسناد آستان قدس رضوی بیش از سه میلیون و ۲۰۰ هزار برگ

سند تاریخی را به صورت دیجیتال نگهداری می‌کند که حدود ۱۰۰ هزار فقره از این تعداد عکس است. از این میان تعداد ۹۵۰ قطعه عکس و فایل دیجیتالی با موضوع جنگ تحمیلی در آرشیو این مرکز نگهداری می‌شود که بیش از ۹۰ درصد این عکس‌ها به صورت هدایی گردآوری شده است. مصاحبه‌شوندگان بخش تاریخ شفاهی که هر یک با عنوانی همچون رزمنده، عکاس، امدادگر و... در دفاع مقدس حضور داشتند، همچنین روزنامه قدس، از جمله اهداکنندگان عکس‌های این مجموعه به شمار می‌روند. این عکس‌ها نماد مقاومت و دفاع از ایران اسلامی است که جهت ماندگاری بهتر و دسترسی آسان‌تر، همه این مجموعه به صورت دیجیتال

درآمده است. اعزام و بدرقه رزمندگان به جبهه، مناطق مختلف جنگی دوران دفاع مقدس، ادوات و تجهیزات نظامی و جنگی، تجمع رزمندگان در حرم مطهر امام رضا (ع) قبل از اعزام به جبهه از جمله موضوعات این عکس‌هاست. علاوه بر این عکس‌ها، ۱۷۰ برگ سند و فایل دیجیتالی در موضوعات مختلف از جمله وصیت‌نامه‌های شهدا، مشارکت و کمک‌های مالی آستان قدس در دوران دفاع مقدس و بازسازی هویزه در مخزن اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

۲. تاریخ شفاهی^۱: «تاریخ شفاهی فن، روش و شیوه‌ای است که با استفاده از ابزار صوتی و تصویری به ثبت خاطرات، شنیده‌ها و مشاهدات مربوط به یک رویداد تاریخی خاص می‌پردازد.» (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵، ص. ۲۹) آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس از سال ۱۳۷۶، هم‌زمان با شکل‌گیری خود مرکز اسناد آستان قدس، شروع به کار کرد. پروژه مصاحبه آزادگان، جانبازان و ایثارگران دوران جنگ ایران و عراق، پروژه لشکر ۷۷ خراسان و پروژه تاریخ شفاهی بازسازی هویزه به موضوع دفاع مقدس پرداخته است که در ادامه شرح مختصری از این سه پروژه ارائه می‌گردد:

- **پروژه تاریخ شفاهی آزادگان:** این پروژه توسط اداره اسناد آستان قدس رضوی مشهد از خرداد ماه سال ۱۳۸۲ شروع شد و مدت ۱۸ ماه ادامه پیدا کرد. در این مدت تعداد ۸۳ نفر آزاده به مصاحبه دعوت شدند و حدود ۱۵۸ ساعت مصاحبه، ضبط شد. (بختیاری، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۰) علاوه بر مصاحبه با آزادگان دفاع مقدس چنانچه این افراد اسناد و مدارک از اردوگاه‌ها و یا عکس‌های دوران اسارت را داشته‌اند، از این مدارک اخذ شده نسخه رقمی یا روگرفت تهیه شده است. در حال حاضر در آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس رضوی، علاوه بر مطالب مصاحبه‌ها که مراحل پیاده‌سازی و نمایه‌سازی آن پایان پذیرفته است، آرشیو کاملی از نوارهای ویدئویی و نوارهای کاست، عکس‌ها و برخی از اسناد و نامه‌های دوران اسارت می‌تواند مورد توجه علاقه‌مندان قرار گیرد. برخی از آزادگان کروکی اردوگاه‌ها و آسایشگاه‌ها را ترسیم کردند که در مرکز اسناد جهت استفاده علاقه‌مندان موجود است. این مطالب می‌تواند به روش‌های مختلف مورد استفاده قرار گیرد. بخشی به صورت جزوه، بروشور و کتاب درآمده و بخشی به صورت اسناد دست اول در سایت آستان قدس قرار داده شده است (همان: ۱۰۴).
- **پروژه تاریخ شفاهی لشکر ۷۷ خراسان:** این پروژه از خرداد ۱۳۹۲، هم‌زمان با سالگرد آزادی خرمشهر در دفتر معارف جنگ مشهد، به وقوع پیوست. شناخت تشکیلات لشکر ۷۷ خراسان قبل و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، روابط بین نظامیان و نقش این لشکر در خراسان و مشهد، از جمله اهداف انجام این پروژه به شمار می‌رود. نقش مؤثر این لشکر در دوران جنگ تحمیلی از جمله مواردی است که با

انجام مصاحبه‌های مختلف به آن پرداخته شده است. به طور مثال می‌توان به مستندسازی عملیات ثامن الائمه (ع)، فتح‌المبین و علی (ع)، اشاره کرد (مستأجر حقیقی، ۱۳۹۵).

- **پروژه تاریخ شفاهی بازسازی هویزه:** پروژه هویزه از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۹ در واحد تاریخ شفاهی سازمان کتابخانه‌ها انجام شد. در اواسط دی ۱۳۵۹ هویزه به اشغال عراق درآمد و پس از ۱۶ ماه در ۱۸ اردیبهشت ۱۳۶۱ آزاد شد. با آزادسازی مناطق جنگ‌زده و پاک‌سازی آن مناطق ستاد بازسازی مناطق جنگ‌زده با همکاری ستادهای معین اقدام به بازسازی مناطق جنگ‌زده نمود. تاریخ شفاهی بازسازی هویزه نگاهی جدید به مقوله تاریخ شفاهی جنگ است که ضمن ثبت خاطرات بازسازی هویزه به جریان بازسازی از زبان متصدیان و به ویژه مشکلات بازسازی در سال ۱۳۶۱ پرداخته است. کار بازسازی هویزه از سال ۱۳۶۱ توسط آستان قدس رضوی شروع می‌شود و اقشار مختلف استان خراسان، داوطلبانه و بدون دستمزد وارد عمل می‌شوند. به هر حال در شرایط جنگ کار بازسازی هویزه شروع و به اتمام می‌رسد (۱۳۶۱ تا ۱۳۶۴). در این پروژه با ۷۰ نفر از افرادی که در بازسازی هویزه مشارکت داشته‌اند ۱۱۳ ساعت مصاحبه انجام شده است.

۳. **کتابخانه تخصصی تاریخ:** کتابخانه تخصصی تاریخ زیر نظر اداره اسناد آستان قدس رضوی فعالیت می‌کند. در این کتابخانه مجموعه‌ای افزون بر ۲۸ هزار منبع چاپی و دیجیتال در حوزه اسناد، تاریخ عمومی و محلی، فرهنگ‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، خاطره‌ها، با تأکید بر حوزه جغرافیای تاریخی آستان قدس رضوی، مشهد و خراسان، تاریخ دفاع مقدس و انقلاب اسلامی، نگهداری می‌شود که بیش از ۱۶۰۰ نسخه منبع مطالعاتی با محوریت دفاع مقدس در این بخش موجود است. این کتابخانه با برخورداری از مجموعه کتاب‌های چاپی، پایان‌نامه و اطلس‌های راهنما، در موضوعاتی مانند روایت شهرهایی همچون مهران و خرمشهر در دوران جنگ تحمیلی، شرح عملیات مختلف دوران دفاع مقدس، نقد و بررسی جنگ، سیره شهدای دفاع مقدس و زندگی‌نامه و خاطرات جانبازان و آزادگان، روایتگر روزهای مقاومت، ایثار و پیروزی است.

۴. **بخش مطبوعات آستان قدس رضوی:** در آرشیو گروه مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها مجموعه‌ای از روزنامه‌ها، مجله‌ها، سالنامه‌ها و ویژه‌نامه‌هایی که در سال‌های جنگ ایران و عراق در کشور به چاپ رسیده و دربردارنده مطالبی درباره جنگ تحمیلی است، نگهداری می‌شود. با توجه به اهمیت و نقش مطبوعات و مکتوبات در شناخت اجزاء فرهنگ دفاع مقدس و نیاز رجوع به آن‌ها و نیز مشکل دسترسی افراد به همه آن‌ها به خاطر کثرت نوع و حجمشان و نیاز به صرف وقت فراوان برای این کار، فهرست‌های موضوعی در کشور منتشر شده است. این منابع مطالعاتی مرجع، برای دستیابی به فرهنگ درخشان مقاومت و ظلم‌ستیزی مردم ایثارگر کشور تهیه شده است و از آن‌ها می‌توان در تدوین آثار تحقیقی، تاریخی، ادبی و هنری بهره برد. برای این منظور، کتابخانه تخصصی مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها اقدام به تهیه منابع مطالعاتی مرجع در موضوع

دفاع مقدس و جنگ تحمیلی نموده است. از کتاب‌های مرجع موجود در این بخش می‌توان به کتاب‌های فهرست مقالات جنگ تحمیلی در مطبوعات جمهوری اسلامی ایران، فهرست مطالب شهید و شهادت در مطبوعات فارسی ایران و جغرافیای دفاع مقدس اشاره کرد.

نتیجه‌گیری

یکی از مؤلفه‌های اجتماعی که نقش زیادی در اشاعه فرهنگ دفاع مقدس دارد، کتابخانه‌ها هستند. بدون تردید کتابخانه، مرکز مبادله فکری و فرهنگی است و می‌تواند عامل مهمی برای انتقال و شکل‌دهی فرهنگ دفاع مقدس در میان جامعه به ویژه جوانان باشد. منابع کتابخانه به عنوان محمل‌های مبادلات فرهنگی نقش چشمگیری در این زمینه ایفا می‌کنند لذا کتابخانه‌ها می‌توانند با قرار دادن منابع اطلاعاتی مرتبط با دوران دفاع مقدس اقدامات مؤثری را در زمینه گسترش فرهنگ دفاع مقدس در جامعه انجام دهند.

با توجه به برنامه‌های سازمان فرهنگی آستان قدس رضوی و ایجاد نقشه فرهنگی که مبتنی بر الگوسازی کتابخانه‌های شهری به عنوان پاتوق فرهنگی، با رویکرد جذب، ترویج و جریان‌سازی فرهنگی است و همچنین مباحثی که در این مقاله مطرح گردید؛ سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی باید نگاه ویژه‌ای به ترویج و گسترش فرهنگ دفاع مقدس در کتابخانه‌های تحت پوشش خود نماید. اگر چه به نظر می‌رسد کتابخانه آستان قدس رضوی در این حوزه نقش خود را به گونه‌ای مناسب ایفا کرده است، اما تقویت این حوزه فعالیت‌های بسیار بیشتری را از سوی کتابخانه‌ها می‌طلبد. به بیانی دیگر، کتابخانه آستان قدس رضوی به عنوان یک نهاد فرهنگی و به واسطه انتساب به امام رضا (ع) و این که سالانه پذیرای میلیون‌ها زائر است می‌تواند نقش گسترده‌ای در توسعه و شکل‌گیری فرهنگ دفاع مقدس در جامعه داشته باشد و با بهره‌گیری از منابع و اتخاذ سیاست‌های مناسب در این حوزه به عنوان الگویی برای سایر کتابخانه‌های کشور مطرح شود. قطعاً تا رسیدن به حد مطلوب و آرامی فاصله نسبتاً زیادی پیش روی این سازمان است. در ادامه پیشنهادهایی جهت توسعه فرهنگ دفاع مقدس در کتابخانه‌ها ارائه می‌شود:

- ایجاد مرکز مطالعاتی دفاع مقدس در سازمان کتابخانه‌ها و دسته‌بندی موضوعی و مستندسازی در حوزه‌های مختلف دفاع مقدس همانند نقش زنان در دفاع مقدس.
- برگزاری همایش‌ها و نشست‌های تخصصی و ایجاد برنامه‌های مختلف مانند نقد کتاب، مسابقه و برگزاری نمایشگاه در مناسبت‌های ویژه دفاع مقدس.
- مدیریت و برنامه‌ریزی در خصوص جمع‌آوری، سازمان‌دهی، حفظ و انتشار آثار ادبی و هنری، تولیدات مستند داستانی در کتابخانه‌ها.
- شکل‌گیری بخشی با عنوان موزه دفاع مقدس در موزه آستان قدس رضوی.

- استفاده بیشتر از منابع اطلاعاتی مختلف نظیر فیلم، عکس و اسناد در زمینه فرهنگ دفاع مقدس علاوه بر کتاب‌ها در مجموعه کتابخانه‌ها.

منابع

- آشوری، داریوش (۱۳۸۱). *تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ*، تهران: نشر آگه.
- ایزدی، مصطفی؛ مراد پیری، هادی؛ حاتمی، حمیدرضا؛ سهرابی، حسین (۱۳۹۶). *ترویج فرهنگ دفاع مقدس، آسیب‌شناسی، ارائه مدل و راهکارها، مجله سیاست دفاعی*، ۲۵(۹۹)، ۱۵۲-۱۱۹.
- بختیاری، محمدرضا (۱۳۸۵). *تاریخ شفاهی جنگ تحمیلی، نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. اسفند ۱۳۸۵.
- بیات، بهرام؛ رئیسی سرتشنیزی، عباس؛ محبت‌خانی، جمشید (۱۳۹۵). *بررسی تأثیر برنامه‌های فرهنگی دفاع مقدس بر هویت فرهنگی دانش‌آموزان (مورد مطالعه دبیرستان‌های شهرستان شهرکرد)*. *فصلنامه علمی - پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، ۲۶(۲)، ۲۲۷-۲۵۱.
- بیرانوند، علی (۱۳۹۱). *کتابخانه‌های عمومی و توسعه فرهنگی*، تهران: چاپار.
- تاج‌آبادی، رضا؛ رحیمی، محمد؛ شعبانی، سمیه. (۱۳۹۱). *جایگاه و تأثیر کتابخانه‌های عمومی استان مرکزی در توسعه فرهنگی، همایش مدیریت استراتژیک فرهنگی شهر تهران*، تهران: شهرداری تهران. ۱۵ دی ۱۳۹۱.
- توانگر، نرجس خاتون (۱۳۷۲). *بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی و ادارات ارشاد و خانه‌های فرهنگ استان فارس*، شیراز: سازمان برنامه و بودجه.
- جمالی، علی (۱۳۹۴). *تأثیر دست آورده‌ای فرهنگی دفاع مقدس بر حفظ و استمرار انقلاب اسلامی، دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، ۵(۱۱).
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۵). *تاریخ شفاهی در ایران*. مشهد: مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۰۶/۲۴). *سایت مقام معظم رهبری*. از طریق نشانی: www.khamenei.ir
- شاکری، رمضان علی (۱۳۶۷). *گنج هزارساله کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی قبل و بعد از انقلاب*. مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس.
- شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴). *طراحی و تدوین الگوی فرهنگی دفاع مقدس*. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۶(۶۳).
- عباسی، داوود؛ قربان‌لو، محسن (۱۳۹۴). *تحلیل نقش فرهنگ دفاع مقدس در مدیریت سبک زندگی و بررسی رابطه آن بانظم و امنیت*، در *همایش ملی سبک زندگی، نظم و امنیت*. زنجان: دانشگاه زنجان. ۳۱ اردیبهشت ۱۳۹۴.
- مراد پیری، هادی؛ شربتی، مجتبی (۱۳۹۱). *آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- مستاجر حقیقی، آرزو (۱۳۹۵/۰۹/۲۵). *نگاهی به پروژه‌های دفاع مقدس آستان قدس رضوی: اسوه‌های تکرار نشدنی*. بازیابی شده در دهم شهریور ۱۳۹۸. از طریق نشانی:

- مسعودی، امید علی (۱۳۹۳). بررسی راه‌های اثربخش کردن فرهنگ دفاع مقدس با تأکید بر نقش رسانه‌ها، دولت و پدیدآورندگان، دو فصلنامه علمی- پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع)، ۳(۱۰)، ۶۹-۹۴.
- مکتبی فرد، لیلا (۱۳۸۵). نقش کتابخانه‌های عمومی در تحقق اهداف فرهنگی برنامه‌های توسعه‌ای ایران ۱۳۸۳-۱۳۶۸، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات، ۱۶۶.
- نوکاریزی، محسن؛ نارمنجی، مهدی (۱۳۹۳). جایگاه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگی شهرستان بیرجند. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۴(۲) ۲۳۳-۲۴۸.